

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 09 Eylül 2021

Gönderim Tarihi: 17 Temmuz 2021
Yayımlanma Tarihi: 15 Aralık 2021

Atf Künyesi: Yılmaz, K. (2021). Muhammediye’de “Görünüş” Kategorisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 218-227.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.972607>

MUHAMMEDİYE’DE “GÖRÜNÜŞ” KATEGORİSİ

Kadir YILMAZ*

Öz

İngilizce *aspect*, Almanca *aspekt*, Fransızca *aspect*, Rusça *вид* olarak adlandırılan fiilde *görünüş* konusunu araştırmacılar farklı açılardan ele almışlardır. Gramerin her alanında olduğu gibi fiilde görünüş konusunda da tarihî metinler üzerine yapılacak çalışmalar, konuyla ilgili araştırmalara kaynaklık etmesi ve Türk dilinin anlatım gücünü ortaya koyma açısından faydalı olacaktır. Türkiye Türkçesinde fiillerin görünüş kategorisiyle ilgili farklı kullanımların tarihî Türk lehçelerinde de manzum veya mensur birçok metinde sıkça karşımıza çıktığı görülmektedir. Yazıcıoğlu’nun 15. yüzyılda telif ettiği Muhammediye mesnevisi, Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eserlerinden olması sebebiyle çok sayıda fonolojik dil verisi sunmasının yanı sıra söz dizimi ve biçim bilimi özellikleri açısından da önemli örnekler barındırmaktadır. Bu çalışmada öncelikle kip, zaman ve görünüş kavramlarıyla ilgili farklı tanımlamalar ve yaklaşımlar ele alınarak bu tanımlama ve yaklaşımlar ışığında fiilde görünüş kategorisinin sınırları çizilmeye çalışılmış; fiilde zaman kaymalarının konuşur açısından psikolojik yansımalarına, anlatıma kazandırdığı farklılıklara değinilmiş ve Yazıcıoğlu Mehmet’in Muhammediye’si (1556 tarihli nüsha) fiilde görünüş kategorisi açısından incelenmiştir. Muhammediye’de duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, geniş zaman ve istek kipinin farklı anlatım ve işlevlerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Türk dilindeki bu anlatım çeşitlenmesi ve genişlemesi, dilin anlatım gücünün de gelişmesi, genişlemesi ve çeşitlenmesi anlamına gelmektedir. Tarihî metinlerin bu sürece tanıklık etmesi, dilin gelişme serüvenine ışık tutması açısından son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Muhammediye, Kip, Zaman, Görünüş.

The Category of Aspect in Muhammediye

Abstract

Researchers have discussed the grammatical category of the verb known as “aspect” in English, German, French, and Russian from different angles. As in every field of grammar, studies on historical texts in verb aspect are useful in terms of being a source for research on the subject and revealing the expressive power of the Turkish language. It is seen that the different uses of verbs related to the aspect category in Turkish are frequently encountered in many texts in verse or prose in historical Turkish dialects. The Muhammediye masnavi, which was written by Yazıcıoğlu in the 15th century, contains important examples in terms of syntax and morphology, as well as presenting a large number of phonological language data, as it is one of the works of the transition period to Ottoman Turkish. In this study, first of all, different definitions of the concepts of mood, tense, and aspect are discussed. In light of these different approaches and definitions, an attempt is made to draw the boundaries of the category of appearance. The psychological reflections of time shifts in terms of the speaker and the differences they bring to the narrative are discussed and Yazıcıoğlu Mehmet’s Muhammediye (copy dated 1556) has been examined in terms of the category

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Sivas/Türkiye. E-Posta: kadiryilmazsfl@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-5154-8322>.

** Bu makale, yazara ait “1556 Tarihli Muhammediye, İnceleme-Metin-Dizin” adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

of appearance in action. It has been determined that the past tense, the present tense, and the imperative mood are used in different expressions and functions in Muhammediye. This diversification and expansion of expression in the Turkish language means the development, expansion, and diversification of the expressive power of the language. The witnessing of this process by historical texts is extremely important in terms of shedding light on the development adventure of the language.

Keywords: Muhammediye, Mode, Time, Aspect.

Giriş

Türk dili üzerine bugüne kadar yazılan gramer kitaplarında kip ekleri ve fiil çekimleri genellikle “zaman” kavramıyla izah edilmiştir. Özellikle Johanson’un eserinden (1971) sonra kip ve zaman kavramının yanı sıra fiillerin “görünüş” kategorisi üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmış fakat bu çalışmalar hâlâ istenilen nitelik ve niceliğe ulaşmış değildir. Bununla birlikte fiillerin görünüş kategorisi incelemelerinde genellikle tarihî metinler de göz ardı edilmiştir. Gramerin her sahasında olduğu gibi “görünüş” konusunda da tarihî metinlerimiz üzerine yapılacak çalışmalar, konuyla ilgili araştırmalara kaynaklık etmesi ve Türk dilinin anlatım gücünü ortaya koyma açısından faydalı olacaktır.

Bu çalışmada Yazıcıoğlu Mehmet’in Muhammediye’sinde (1556 tarihli nüsha) fiillerin “görünüş” kategorisi ele alınacaktır. Fiillerin görünüş kategorisini ele almadan önce görünüşle yakından ilişkili ve çoğunlukla da birbiriyle karıştırılan kip ve zaman kavramlarına değinmek yerinde olacaktır.

1. Kip Kavramı

Latince *modus* teriminden hareketle Türkçede “biçim, kalıp” anlamlarına gelen *kip* terimi için farklı tanımlamalar yapılmıştır.

Hatipoğlu kip terimini eylemlerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulanan tekil veya çoğul olarak belirtilmiş biçimi olarak tanımlar (1982: 82). Vardar, kip tanımında eylemin belirttiği oluş karşısında konuşucunun tutumuna işaret eder (2002: 103). Banguoğlu, kipi zaman ve şahıs kavramlarına bağlar (1998: 441). Ergin ise zamanla birlikte ele alır ve fiil kök veya gövdesinin ifade ettiği hareketin ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisi olarak tanımlar (2009: 133). Aksan’a göre eylemin konuşan açısından ne tarzda ve ne yolda yansıtıldığını gösteren kip (1995: 273), Gencan’a göre eylemlerin, zaman ve anlam özellikleri bakımından türlü eklerle değişik biçimlere girmesidir (2001: 304). Dilaçar, kipi zamanla ilgisi olmadığını ve insanın ruh hâlinin türlü anlatım biçimleriyle ortaya konması olduğunu ifade eder (1971: 106-107). Topaloğlu, konuşanın sadece bildirmeye mi yetindiğini yoksa bir yorumda mı bulunduğunu gösteren fiil biçimi olarak tanımlar (2019: 90). Kocaman da kip kavramının yalnızca salt eylem öbeği çerçevesinde algılanmasının yeterli olmadığından ve kip için daha başka ölçülerin gerekli olduğuna vurgu yapar (1981: 80). Korkmaz, kip için fiillerin anlatım kalıbı ifadesini kullanırken zaman kavramı için fiillerin işaret ettiği oluş ve kılışın zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren gramer kategorisi olduğunu belirterek iki kavram arasındaki farkı ortaya koyar (2003: 570).

Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir (Korkmaz, 2003: 569).

Bütün bu tanım ve değerlendirmeler ışığında, özellikle Korkmaz ve Ergin’in tanımlarından hareketle, kip için “fiilin ne şekilde gerçekleştirildiğini gösteren dil bilimsel kategori” demek yeterli ve kapsayıcı olacaktır.

2. Zaman Kavramı

Zaman, Türkçe Sözlük’te “fiillerin belirttikleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman kavramı” olarak tanımlanır (2011). Zaman kavramını Aksan “eylemin anlattığı işin, devrimin

zaman açısından belirlenmesi” (1995: 101), Topaloğlu “fiilin belirttiği sürenin çeşitli parçalarını bildiren kategori ve bu kategoriye bağlı olarak ortaya çıkan alt birimlerden her biri” (2019: 165), Banguoğlu “fiil tarafından ifade edilen olup bitenin içinde geçtiği zaman bölümü” (1979: 139), Vardar “eyleme bağlı olarak gerçek ya da doğal sürenin çeşitli dil bilgisel bölümlenmelerini belirten ulam ve bu ulama bağlı olarak ortaya çıkan altulamaların her biri” (2002: 166), Gencan “başlangıcı ve sonu düşünilemeyen soyut bir kavram” (2001: 272), Ergin “fiilin gösterdiği hareketin hangi zamanda yapıldığını veya olduğunu ifade eden gramer kategorisi” (2009: 133), Korkmaz ise “fiilin gösterdiği oluş ve kılışın başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştirildiğini bildiren gramer kategorisi” (2002: 570) olarak tanımlar.

Yaman “yapılan işin, hareketin veya oluşun, zaman adı verilen sonsuz çizginin üzerinde gerçekleştiği noktalar dizisine fiilin zamanı” dendiğini ifade ederek zaman kavramı konusunda söylenenlerin hemen hepsini kapsayıcı bir tanım yapar (2018: 25). Bu kapsayıcı tanımdan hareketle “zaman”ı kısaca *eylemin gerçekleştiği zaman düzlemini işaretleyen gramer kategorisi* olarak değerlendirmek yerinde ve yeterli olacaktır.

Kip eklerini, birer zaman ifade ettikleri için zaman ekleri olarak da kabul edebiliriz. Zaman ekleri aslında birer şekil ekleridir. Yaman’a göre bu eklerin bir kısmı hem şekil hem de zaman ifade eder (2018: 129).

Haber kiplerinin doğrudan bir zaman bildiriyor olmasıyla ilişkili olarak kip ve zaman genellikle bir tutulmuş, biri diğerinin yerine kullanılmıştır. Fillerin kip kalıplarında mutlaka bir zaman ifadesi de yer almaktadır. Haber kipleri doğrudan bir zaman ifadesi taşıırken tasarlama kiplerinin de henüz gerçekleştirilmemiş olmasından hareketle gelecek zamanla ilişkili olduğu düşünülmelidir.

3. Görünüş Kavramı

İngilizce *aspect*, Almanca *aspekt*, Fransızca *aspect*, Rusça *vid* olarak adlandırılan fiilde *görünüş* konusunu araştırmacılar farklı açılardan ele almıştır. Türk dil biliminde görünüş kategorisinin incelenme tarihi Musaoğlu ve Kirişçioğlu tarafından 1869-1956 arası 1. dönem, 1956 ve sonrası olarak ise 2. dönem olarak iki bölümde ele alınır (2008: 14). Kononov fiilde görünüşü olumluluk-olumsuzluk, yeterlilik-yetersizlik; Banguoğlu çatı kategorisi olarak değerlendirmiş; Korkmaz ise fiildeki *anlam, işlev ve zaman kayması* olarak ele almıştır (2003: 577). Vardar “görünüş eylemin anlattığı iş, oluş, edim vb.ni konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dil bilgisi ulamı” olarak ifade eder (2002: 105-106). Buna karşılık Koç, görünüşü “kişinin çekime girmiş eylemin taşıdığı kavramda değişiklik yapması” olarak tanımlarken (1996: 359) Yaman da fiil çekiminde çekim kalıplarının kabul edilen anlamlandırma sınırlarının dışına çıkılarak kullanılışı, fiile mastarda da bulunmayan özel bir renk vermek anlamına geldiğine işaret eder (2018: 32).

Benzer, zaman kayması adlandırmasının eğitim açısından yanıltıcı olduğuna, öğrenciye mantık kurallarının içinde zaman kayması adı altında konuyu anlatmanın oldukça güç olduğuna vurgu yapar ve bir ekin birincil görevinin dışında farklı bir zaman dilimine göndermede bulunmasının söz konusu olduğunu ifade eder. Benzer’e göre zaman kayması kavramını görünüş kategorisine dâhil etmek yanlıştır (2008: 93-94).

Kılınış, yalnız fiil kök veya gövdeleriyle ilgili olduğu hâlde, görünüş; çekime girmiş, bitmiş fiiller için söz konusudur (Korkmaz, 2003: 576). Fiilin çekime girdiği durumlarla ilişkilendirilen görünüş, şekille belirlenen anlamın sınırlarının konuşurun psikolojisine göre yeniden belirlenmesidir ve anlama yön vermesi açısından değerlendirildiğinde bir anlam bilimi alanıdır. Kılınışı dil mantığının, görünüşü ise dil psikolojisinin bir yaratığı saymak gerekir (Yaman, 2018: 33).

Her eylem bir kılınış veya kılınış birliğine sahiptir, eylemin çekimlenmesiyle görünüş birliği oluştuğunu ifade eden Lars Johanson, Türkçede fiil çekim sisteminin görünüş açısından tam bir tanımının ancak Türkçe konuşan yetkin bir dil bilimci tarafından yapılabileceğini söyler (1971: 46-48).

Johanson’un görünüşteki öznellik görüşüne Uğurlu, görünüşle ilgili değişimlerin konuşanca ve dinleyence aynı biçimde algılanıyor olmasından hareketle karşı çıkarak öznellik değil, aksine bir nesnellik olduğunu savunur ve *aspect* için *görünüş* yerine *bakış* karşılığını önerir (2003: 129). Johanson’un

görünüşteki öznellik niteliği görüşü, kılınıştan ayrı olarak değerlendirilmesi gereken göreceli bir öznelliktir. Bu görecelik kavramı, konuşurun psikolojisiyle ilişkilendirilmesi gereken bir öznellikten ibarettir. Uğurlu'nun görünüşte konuşan ve dinleyen tarafından aynı biçimde algılandığı tespiti yerinde olmakla birlikte bu durum, konuşur tarafından fiilin olması gerektiği gibi asıl görevinde değil de başka bir kipi ifade etmek için kullanılmasında öznel bir tercih söz konusudur. Aynı zamanda bir cümlenin yüklemi görünüş açısından yalnız dili kullananların amaçlarına ve belli şekil kalıplarına bağlı olarak değil, cümlenin yönlendirici öğelerine, dil kullanıcısının dil yeteneğine de bağlıdır (Korkmaz, 2003: 582-583). Bütün bu tercihler, fiildeki anlam ve işlev üzerinde etkin birer role sahiptir.

Korkmaz'a göre görünüş; şekil yapısı ve işlev kayması dolayısıyla şekil bilgisinin, anlam kayması dolayısıyla da anlam biliminin sınırları içine girdiğinden morfo-semantik bir nitelik taşımaktadır (2003: 576). Fakat fiilde görünüşü anlam kayması olarak ele almak, anlam kaymasının dildeki bütün kelimelerin zamanla uğradıkları anlam değişimleri olarak kapsamlı bir tanımını olduğu için isabetli olmayacaktır. Yine görünüş konusunu sadece zaman kayması olarak sınırlandırmak ise fiilde zaman kavramı dışında değerlendirilen tasarlama kiplerinin ve fiilimsilerin işlev değişimlerini göz ardı etmek anlamına gelecektir. Bu sebeptir ki çalışmamızda görünüş kavramı, *çekimli fiildeki zaman kayması ve işlev değişmesi* olarak değerlendirilecek ve örnekler bu tanım doğrultusunda incelenecektir.

Tahkiye metinlerinde anlatıcının /-dİ/ biçimbirimini tercih etmesi beklenirken /-Ir, -Ar/ biçimbirimine yönelmesi, anlatıcının anlatıdaki olayı okuyucunun zaman düzlemine taşıyarak hedeflediği etkiyi artırma psikolojisidir. Gelmesi istenen bir kişinin "Birazdan geleceğim." yerine "Birazdan geliyorum." cümlesini tercihi de çağrıya verilen cevabın "kesinlik" derecesiyle ilişkilendirilmelidir. Henüz başlamamış bir eylemin başlamış gibi gösterilerek "geliyorum" şekil yapısıyla işaretlenmesinin sebebi, konuşurun fiile "kesinlikle ve çok kısa bir süre sonra geleceğini" ifade etmek amacıyla yeni bir anlam kazandırmasıyla izah edilebilir. Yine emir kipi için "yap" yerine "yapacaksın" tercihi, muhataba yöneltilen emrin kesinlik kategorisine dâhil edilmesiyle ayrılabilir.

Fiildeki zaman kaymalarının sebeplerine değinen Acarlar, dillerini geliştirmek isteyen toplumların yeni kelime türetmekle yetinmeyip kullanılmakta olan kelimelerin anlam açılarını genişleterek, daraltarak, kaydırarak bu ihtiyacı karşıladıklarına vurgu yapar (1969: 250-254). Acarlar, zaman kaymalarının genel olarak ana sebebinin ifadeye kesinlik kazandırma gayesi olduğunu belirtir. Buyruk anlamı için "çalış" örneğiyle "çalışacaksın" örneğini karşılaştırarak ikincisinin daha kesin ve güçlü bir ifade taşıdığını, gereklilik kipinin kimi örneklerde emir kipinden daha kesin ve güçlü bir dilek değeri taşıdığını "Öldürmeli beni, dövmeli değil." örneğiyle aktarır (1969: 251).

Türkiye Türkçesinde zaman kayması ve işlev değişimleriyle ilgili fiilde görünüş kategorisi kullanımlarının tarihî Türk lehçelerinde de sıkça karşımıza çıktığı görülmektedir. Bir morfemin asıl işlevi dışında başka işlevlerde de görev üstlenmesi, dilin işlenmişliği ve tarihsel derinliğiyle ilişkilendirilebilir (Demirgüneş, 2007: 18). Tarihî metinlerimizin geleneksel gramer incelemesinin yanı sıra modern dil biliminin öğretileri ışığında da ele alınıp irdelenmesiyle söz konusu işlenmişlik ve derinlik daha açık bir biçimde ortaya konulabilecektir. Bu çalışmaya temel teşkil eden Yazıcıoğlu'nun Muhammediye mesnevisi de görünüş kategorisi açısından çok sayıda örnek barındıran bir eserdir. İncelemeye geçmeden önce eser hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

4. Muhammediye Hakkında

Muhammediye, 1449'da Yazıcıoğlu Mehmet tarafından telif edilmiş, 15. yüzyıldan beri Türkçe konuşulan geniş bir coğrafyada çok rağbet görmüş, Türk-İslam tarihinin en çok el yazması bulunan eserlerinden biridir. Yazıcıoğlu eserine *Kitābü Muḥammediyye Fî-Na'ti Seyyidi'l-Ālemîn Ḥabibi'l-lāhi'l-A'zam Ebi'l-Kāsim Muḥammedeni'l-Muştafā* adını vermiştir. Muhammediye, Oğuz Türkçesinin tarihî seyrini ortaya koyma çalışmaları açısından önemli dil verileri sunan bir mesnevidir. Bu çalışmada, Osmanlı Türkçesine geçiş eserlerinden olan Muhammediye'nin Millî Kütüphanede 06 Hk 4950 arşiv numarasıyla kayıtlı 278 varaktan ve 8787 beyitten oluşan 1556 tarihli nüshası kullanılmıştır.

5. Muhammediye’de Görünüş

Yazıcıoğlu’nun Muhammediye mesnevisi, Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eserlerinden olması sebebiyle çok sayıda fonolojik dil verisi sunmasının yanı sıra söz dizimi ve biçim bilimi açısından da önemli örnekler barındırmaktadır. Eserdeki fiillerin görünüş kategorisi örnekleri, araştırmacılara bu konuda tarihî metinlerin de önemli bir çalışma alanı sunduğunun apaçık göstergesidir.

Muhammediye’de fiillerin görünüş kategorisinde zaman kayması ve işlev değişikliği örneklerini şu başlıklar altında ele alabiliriz:

5.1. Duyulan Geçmiş Zaman Kipiyle Görülen Geçmiş Zaman Anlatımı

Duyulan geçmiş zaman eki /-miş/, 1. teklik ve çokluk kişi ekleriyle kullanıldığında görülen geçmiş zaman anlamı taşır. Bazı örneklerde vezin gereği tercih edildiği düşünülen bu kullanıma bir üslup özelliği olarak metnimizde çokça yer verilmiştir:

Yaratmışam delâyil ki edeler andan istidlâl 908. “yarattım”

Anuñ adını yazmışam belürmedin dañı nün kâf 1381. “yazdım”

Dertlülere anı kılmışam tabîb 1417. “tabip kıldım”

İki deve şaklamışam gel binelim ey bahtulu 2464. “sakladım”

Dedi ben görmişem vallâh ki beyne ’n-nevm-i ve ’l-yeğzân 2632. “gördüm”

Çü işyân denizinde yâ Rabbi ğark olmuşuz 4378. “gark oldum”

Anuñçun çekmişüz bu yolda zahmet 8679. “zahmet çektik”

5.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipiyle Duyulan Geçmiş Zaman Anlatımı

Bazı fiillerin gerçekleşmesine tanık olunmadığı hâlde fiil, görülen geçmiş zamanla anlatılır. Bu kullanım, anlatılanın doğruluğunu güçlendirmek açısından değerlendirilebilecek bir tercihtir. Metnimizde tahkiye beyitlerinde sıkça bu yola başvurulmuştur:

Dedi yâ Dâvud yaratdum Âdem ’i 1415. “demiş”

Dedi ’Abdu’l-Muṭṭalib ben Ka’be’nün içindedüm 1483. “demiş”

Meger verdi bir gün haber Muṣṭafâ / Muhammed Resûlu’llah (idi) ol bâ-vefâ 1669. “haber vermiş”

Geldi geydürdi Ebû Bekr aña söyledi cevâb 2861. “gelmiş, giydirmiş, söylemiş”

Çün Resûlu’llâh şıdı kâfirleri / Yokladı bir bir tamâmet ’askeri 3062. “yenmiş, yoklamış”

5.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipiyle Şimdiki Zaman Anlatımı

Görülen geçmiş zaman /-di/ eki bazı örneklerde yakın geçmişte başlayıp konuşulan anda da devam etmekte olan bir durumu anlatmaktadır (Yücel, 2002: 101). Fiili bu anlatıma yönlendiren “şimdi” zarfıdır.

Hiṭâb-ı ’izzet erişdi ki şimdi bildünüz sizi 1231. “biliyorsunuz”

Kim olduq biz semâdan şimdi memnû’ 1523. “menediliyoruz”

Oldı uşda şimdi kırkinci şabâh 2795. “oluyor”

İçdiler cümle şahâbe ol kıyu eksilmedi / Deditler şimdi dañı olmadı şuyı infişâl 3100. “diyorlar”

Şimdi kim imân verüp kılduñ ’aṭâ 5230. “iyilik ediyorsun”

5.4. Geniş Zaman Kipiyle Şimdiki Zaman Anlatımı

EOT (=Eski Oğuz Türkçesi) metinlerinde geniş zaman ekleri aynı zamanda şimdiki zaman anlatımı için kullanılmıştır. Metnimizde *-r*, *-Ar*, *-Ur* geniş zaman ekleri, birçok örnekte şimdiki zaman anlatır:

*Bugün ben-de **küluram** aña **ikrām*** 7353. “ikram ediyorum”

*Ḥadişile tefsirile **söylerem** etme lāğ* 5727. “söylüyorum”

*Sözinden dür döküp cānları **toylar*** 7189. “toyluyor, ağırlıyor”

*Dedi niçün yā aḥi yā Cebra`il / Bunca **ağlarsın** yaşuñ döküp çü seyl* 3670. “ağlıyorsun”

*Dediler **korkaruz** mekründen ey Hāk* 1098. “korkuyoruz”

*Diñle imdi neçe **toğar** ol Resül-i kāyināt* 1461. “doğuyor”

*Derilüp halk [aḥa] üşmiş(ler) **bakarlar*** 8369. “bakıyorlar”

5.5. Geniş Zaman Kipiyle Gelecek Zaman Anlatımı

Geniş zaman, hem geçmiş zamanı hem şimdiki zamanı hem de gelecek zamanı kapsamaktadır. TT’de (=Türkiye Türkçesi) gelecek zaman anlatımı için bazen *-r*, *-Ar*, *-Ur* geniş zaman eklerinin kullanımıyla ilgili örneklere metnimizde de çokça yer verilmiştir:

*Ebed **kalur** cehennemde `ikāb **olur** ey `ālī-rāy* 6761. “kalacak, olacak”

*Şehitler(i)le **koyaram** ede uçmağıma istisrāt* 1064. “koyacağım”

*Ki biñ yılda çıkısar önçe çıkan / Yedi biñ yılda **çıkār** şonça çıkan* 6724. “çıkacak”

*Cehennemde talak **yerler** kamudan öñdin ehl-i nār* 6876. “yiyecekler”

*Baḥa siz daḥı bir gün **ulaşırsız** bilüñ* 3782. “ulaşacaksınız”

*Ki zīrā işbu `ālemden bize bir gün **gelürler** çün* 7580. “gelecekler”

5.6. Geniş Zaman Kipiyle Duyulan Geçmiş Zaman Anlatımı

Geniş zaman ekinin duyulan geçmiş zaman ifadesi için kullanımına tahkiye geleneğimizde sıkça başvurulmaktadır. Metnimizde bu kullanımın birçok örneğine rastlanmaktadır:

*Dedi aña Ta `āla`llāh ki niçün etmedüñ sēcde / Dedi ben yegregün andan ne **söyler** diñle ol **kül māş*** 845. “söylemiş”

*Beni oddan yaratduñ **der** yaratduñ anı topraqdan* 846. “demiş”

*Ki topraqdan yaratduñ biz seni **der*** 4056. “demiş”

*`Alī **eydür** ne-kim varıdı esrār* 3372. “söylemiş”

*Daḥı ibni `Abbās **rivāyet eder** kim Resül / Buyurdı bu sözi eşitmege bağla rikāb* 4278. “rivayet etmiş”

5.7. İstek Kipiyle Geniş Zaman Anlatımı

İstek kipi eki /-A/, bazı örneklerde geniş zaman anlamı verir:

*`Arab`dan yēg eger millet olaydı / Resülü`llāh o milletden **geleydi*** 2599. “gelirdi”

*Şanasın **bula** o yerde cihānı ḥavāş* 5559. “bulur”

*Buyurur her ki saña verse **selām** ben-de **verem** / Şalavāt etse aña **rahmet edem** ben şadaqāt* 4251. “selam veririm, rahmet ederim”

Eydeler anı bilürüz zire kim aña kimsene / Mişl olamaz şeriki yoğ oldur ilāh-ı mu 'taşam 6269.
"derler"

5.8. İstek Kipiyle Gelecek Zaman Anlatımı

İstek kipi eki /-A/, bazı örneklerde gelecek zaman anlamı verir:

Gelseñüz İslām 'a sālīm olasız 3125. "huzurlu olacaksınız"

Ki ger sen Hāk resūliseñ gel iki pāre kıl ayı / Eger şağ eyleseñ ayı olavuz biz saña etbā' 2389. "tabi olacağız"

Göre ehl-i cehennem bunları çün / Deyeler yalvarup yā Ferd ü Biçün 6588. "diyecekler"

Cümle emlāk anuñıla haş(i)r ola / Bir şaf olup halk öñinde neş(i)r ola 244. "haşrolacak, neşrolacak"

Pes evvel yere vah(i)y edüp söyledi / Ki bir halkı senden yaradam dedi 681. "yaratacağım"

Hadice dedi açayım saçumu / Görem kim turu mı veyā kaça-mı 1688. "kacacak mı"

Yaķında göresiz yüzüm şol ihsānlar kılam size 7913. "göreceksiniz"

5.9. İstek Kipiyle Şimdiki Zaman Anlatımı

İstek kipi eki /-A/, *bugün, imdi* zarflarıyla kullanıldığında şimdiki zaman anlamı verir:

Bugün neçe yohsulı hor göreler ağniyā / Yarın kendüler de eder kendüden inķitā' 5684. "hor görüyorlar"

Sizün biz dostlaruñuzduķ bilün dünyā hayātında / Bugün hem āhıretde biz sizünle olavuz süllāk 5955. "bir yola girmiş oluyoruz"

Gel imdi günāh etme etdünse tiz tevbe kıl / Niçün suç edesin çekesin niçün ihtiyāt 5573. "suç işliyorsun"

Deyeler kim lañif hünlar yer idük dürlü dadıla / Neçe şabr edevüz zaķķum acısına bugün 'aķlā 6643. "sabrediyoruz"

5.10. İstek Kipiyle Gereklilik Kipi Anlatımı

/-A/ istek kipi *gerek* /-A/ düzeninde kullanılarak gereklilik anlamı verir:

Pes gerek feyz-i zülāl edem dökem sihr-i helāl 3081. "etmeliyim, dökmeliyim"

Gerek açā niķābını götüre ra 'yet-i rāyāt 7842. "açmalı, götürmeli"

Gerek kim edesin anı ri 'āyet 1999. "itibar etmelisin"

Gerek kim Ka 'be-yi ķible bilesin 2667. "bilmelisin"

Gerek kim bulasın vaşşāfin anuñ 1493. "bulmalısın"

5.11. İstek Kipiyle Emir Kipi Anlatımı

İstek kipi eki /-A/, bazı örneklerde emir anlamı verir:

Budur vācib ihsān edesiz behem / Faķire mesākine eytāma hem 3729. "ihsan edin"

Anuñ ümmetleri baña olalar hāmid ü şākir / Olalar rāki' u sācid olalar emrūme huñfāz 3856. "olsunlar"

Resūlümdür Muħammed hem bilesin 1023. "bil"

Ki ümmetle olasız anda bākī / Çıkarmayam kalasız anda bākī 2197. “baki olun, baki kalın”
Bêşinci bu durur münker ma ‘āşiden şakınalar 3351. “sakınsınlar”
Velî hoş tutasın Hasan’la Hüseyin’ümi pes 4387. “hoş tut”
Çün-kim şırāt-ı müstakim üzre kim olasın muķim 6250. “mukim ol, kalıcı ol”

5.12. İstek Kipiyle Şartın Hikâyesi Anlatımı

/-A/ istek kipi eki, Farsça *eger* edatıyla *eger* /-A/ düzeninde şartın hikâyesi anlamı taşımaktadır:¹
Nazar edemezdi eger gözler anı göre 568. “görseydi”
Eger olmayaydı arada hicāb / Yaķardı cehennem komazdı türāb 595. “olmasaydı”
‘Arab’dan yeg eger millet olaydı / Resūlu’llāh o milletden geleydi 2599. “olsaydı”
Eger bu olmayadı şarkıla garb / Harāb olup tolardı cengile harb 8644. “olmasaydı”
Bu deñlü yıl u ay gün içre yā Rab / Eger secde kılam olam muķarreb 8769. “secde etseydim”

5.13. İstek Kipinin Sıfat-Fiil Görevi

İstek kipi eki Farsça ilgi zamiri *ki* ve aynı görevin yüklendiği Türkçe *kim* ile birlikte sıfat-fiil grubu oluşturur:

Cinānuñ kapuların açup kim ola hümām 4429. “Cennetin sağlam olan kapılarını açıp...”
Şu kişi kim andan Ebū Bekr rāzī ola 4432. “Ebu Bekir’in razı olduğu kişi...”
Benüm ‘ışķum anı ister ki benden gayrı şıǵmaya 4533. “Benden başkasının sığmadığı aşkım onu ister.”
Gerü döne deye yā Rab [kim] uçmak / Tolu olmuş ki yer yok şıǵa barmak 6733. “Parmak sığacak (kadar) yer yok.”

5.14. İstek Kipinin Zarf-Fiil Görevi

İstek kipi eki; Farsça *ger*, *eger*, *meger*, *çün*, *çünkim* edatlarıyla kullanılınca “-sa” veya “-ınca” anlamı verir:

Cümle hayrātı anuñ getmiş ola / Tā meger kim tevbeyi etmiş ola 4834. “tövbe edinceye kadar...”
Ger kişi handān eger giryān ola / Şonra tonı eskiye üryān ola 4981. “olsa bile...”
Çün edeler işbu hāle intisāb / Süreler kim şoralar bir bir hisāb 5162. “intisab edince...”
Budur ol-kim kopa çünkim kıyāmet / Yerinden tura halk düpdüz tamāmet 5832. “kıyamet kopunca...”
Bu durur üçünci haşlet kim eger kādīr ola / Şunmaya ol nesneye kim olmaya idrār-ı Haķ 3531. “kadir olursa”

5.15. İstek Kipinin Edat Yapma Görevi

“San-” fiili istek kipi 2. kişi ekiyle (sanasın) “*sanki*, *tıpkı*, *âdeti*” anlamıyla edat görevinde kullanılmıştır:

¹ Farsça *eger* ve *ger* edatlarından sonra fiile /-sa/ veya /-A/ ekleri getirilerek kurulan bu yapı için Yücel, *bilinen şartlı geçmiş zaman* adlandırmasını önerir (2002: 107).

Her birisin şanasın yâkût u mercân lü’lü’dür 319.

Şanasın cānı ayrıldı bedenden 1253.

Bularuñ gözleri nûrı şanasın berķ-i hâţıfdur 6068.

Aķan gözlerinin yaşı şanasın lü’lüdür lālā 6640.

Anuñ dördüncisi lü’lü şanasın aķlıķı aķ ķar 6892.

Sonuç

Fiilde görünüş kategorisinin sınırları henüz tam olarak çizilememiş, hemen her tanıma başka bir araştırmacı tarafından itiraz edilmiştir. Bu tanımlamalar ve itirazlar da dikkate alınarak fiilde görünüş kavramı, kısa ve kapsayıcı bir ifadeyle *çekimli fiildeki zaman kayması* ve *işlev değişmesi* olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada Yazıcıoğlu’nun Muhammediye adlı mesnevisi bu tanım doğrultusunda fiilde görünüş kategorisi açısından incelenmiştir.

Muhammediye, Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eserlerinden olması sebebiyle çok sayıda fonolojik dil verisi sunmasının yanı sıra söz dizimi ve biçim bilimi açısından da önemli örnekler barındırmaktadır. Eserdeki fiillerin görünüş kategorisi örnekleri, konuya tarihî metinler penceresinden bakış için önem arz etmektedir. Eserde *duyulan geçmiş zaman*, *görülen geçmiş zaman*, *geniş zaman* ve *istek kipinin* farklı anlatım ve işlevlerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Eserdeki örneklerden hareketle şu sonuçlara varılmıştır:

- a. Duyulan geçmiş zaman kipiyle görülen geçmiş zaman anlatılmıştır.
- b. Görülen geçmiş zaman kipiyle duyulan geçmiş zaman anlatılmıştır.
- c. Görülen geçmiş zaman kipiyle şimdiki zaman anlatılmıştır.
- ç. Geniş zaman kipiyle şimdiki zaman anlatılmıştır.
- d. Geniş zaman kipiyle gelecek zaman anlatılmıştır.
- e. Geniş zaman kipiyle duyulan geçmiş zaman anlatılmıştır.
- f. İstek kipiyle geniş zaman anlatılmıştır.
- g. İstek kipiyle gelecek zaman anlatılmıştır.
- ğ. İstek kipiyle şimdiki zaman anlatılmıştır.
- h. İstek kipiyle gereklilik kipi anlatılmıştır.
- ı. İstek kipiyle emir kipi anlatılmıştır.
- i. İstek kipiyle şartın hikâyesi anlatılmıştır.
- j. İstek kipi sıfat-fiil görevinde kullanılmıştır.
- k. İstek kipi zarf-fiil görevinde kullanılmıştır.
- l. İstek kipi edat yapma görevinde kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere Türk dilindeki bu anlatım çeşitlenmesi ve genişlemesi; dilin anlatım gücünün de gelişmesi, genişlemesi ve çeşitlenmesi anlamına gelmektedir. Tarihî metinlerin bu sürece tanıklık etmesi, dilin gelişme serüvenine ışık tutması açısından son derece önemlidir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara, TDK Yayınları.
Banguoğlu, T. (1979). *Ana Hatlarıyla Türk Grameri*. İstanbul, Dergâh Yayınları.

- Banguoğlu, T. (1998). *Türkçenin Grameri*. Ankara, TDK Yayınları.
- Benzer, A. (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. İstanbul, Kabalıcı Yayınları.
- Demirgüneş, S. (2007). *Türkçede Görünüş ve Zaman Morfemleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Deny, J. (1995). *Türk Dilinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*, (O. Şahin, Çev.). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. *TDAY Belleten*, 19, 83-145.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul, Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Gencan, Tahir N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara, Ayraç Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1982). *Dilbilgisi Terimler Sözlüğü, 4. Baskı*. Ankara, AÜ DTCF Yayınları.
- Johanson, L. (1971). *Aspekt im Turkischen*. Uppsala.
- Kocaman, A. (1981). Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler. *TDAY Belleten*, 28-29, 81-85.
- Koç, N. (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. Ankara, TDK Yayınları.
- Musaoğlu, M., Kirişçiöğlü, F. (2008). Türk Dil Biliminde Görünüş Kategorisi İncelemesi Üzerine. *Türkologia*, 3, 11-25.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara, TDK Yayınları.
- Uğurlu, M. (2003). Türkiye Türkçesinde Bakış (Aspektotempora). *Türkbilgi*, 5, 124-133.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Multilingual Yayınları.
- Yaman, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları, 4. Baskı*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazıcıoğlu Mehmet (1449). *Muhammediye* (Müellif hattı). Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Neşriyat Müdürlüğü Kitaplığı. No.: 431/A. 330 varak.
- Yazıcıoğlu Mehmet (1556). *Muhammediye*. Millî Kütüphane-Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Kitaplığı. Arşiv Numarası: 06 Hk 4950. 278 varak.
- Yılmaz, K. (2020). *1556 Tarihli Muhammediye, İnceleme-Metin-Dizin*, Yayımlanmamış doktora tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Yücel, B. (2002). *Adnî Divanı*. Ankara, Akçağ Yayınları.